

Ժամանակակից Իսրայելական հայ Գրողներ (Ա. Հատոր), Աշխատասիրեց՝ Կարո Աբրահամեան, Պատասխանատու Խմբագիր՝ Պէպօ Սիմոնեան, Հրատարակութիւն՝ Գէորգ Մելիտինեցի Գրական Մրցանակի թիւ 61, Անթիլիաս 2004, 551 էջ:

Սփիւռքահայ գրականութեան զանազան երեսներուն, խնդիրներուն ու յատկանիշերուն նուիրուած ուսումնասիրութիւններուն մէջ, յատուկ տեղ կը գրաւեն առանձին գաղթօճախներու գրականութեան յատկացուած աշխատութիւնները: Մինչ, Լիբանանի եւ բնդիանրապէս Միջին Արեւելքի մէջ ստեղծուած հայ գրականութիւնը տակաւին կը սպասէ իր աշխատասիրողին՝ ֆրանսահայ, ամերիկահայ եւ իսրայելական հայ գրականութիւնները որոշ չափով ունին իրենց նուիրուած մեծ ու փոքր մեծագրութիւնները, երկասիրութիւնները եւն.:

Սփիւռքահայ գրականութեան իբր մէկ ամբողջական երեսոյթ (եթէ կարելի է այդպէս դաւանիլ) ուսումնասիրութիւնը որքան անհրաժեշտ է, նոյնքան ալ օգտակար ու հետաքրքրական են աշխարհագրական կտրուածքով ուսումնասիրութիւնները, որոնք առաւելաբար կը շեշտեն տուեալ գաղթօճախին առանձնայատկութիւնները: Ի վերջոյ, որքան ալ փափաքինք իբրեւ մէկ ամբողջութիւն դիտել Սփիւռքի մէջ զարգացող հայ գրականութիւնը, այդուհանդերձ լեզուական զանազանութեան կողքին, իւրաքանչիւր գաղթօճախ ունի իր յատուկ գատորոշիչ յատկութիւնները, արդիւնք՝ տուեալ երկրի պայմաններուն, որոնք կրնան յատուկ ըլլալ միայն ու միայն տուեալ գաղթօճախին, եւ թերեւս նոյնիսկ՝ Հրատարակչատան:

Իսրայելական հայ գրականութիւնը, մասնաւոր թանաստեղծութիւնը, կը յատկանշուի նորարարական ձգտումներով ու դրսեւորումով եւ այդ մարզին մէջ արձանագրած նուաճումներով: Ազգային արտայայտութեան սահմանափակումները, գաղթօճախին իբրեւ Սփիւռք զարգացման ոչ-օրինաչափ ընթացքը, բնական է, որ իրենց կնիքը ձգէին նաեւ գրականութեան վրայ, որ իր հերթին փնտռէր զարգացման այլ ուղիներ: Կը կարծենք, թէ այս կարգ մը իւրայատկութիւնները պատճառներէն մէկ քանին են՝ իսրայելական հայ գրականութեան հանդէպ ցուցաբերուած առաւել հետաքրքրութեան, եւ հետեւաբար՝ անոր ուսումնասիրութեան համեմատաբար աւելի ընդարձակումին²:

Կարօ Աբրահամեանի տոյն աշխատասիրութիւնը կը նախորդուի նմանատիպ երկու այլ գիրքերով. *Համայնապատկեր Հանրապետական Շրջանի Իսրայելական հայ Գրականութեան*, Խմբագրութեամբ Վ. Ս. Շոփակի, Վարդան Կոմիկեանի եւ Ռուպեր Հատտեճեանի, Իսրայել 1957 եւ *Սփիւռքահայ Արդի Գրականութիւն*, Հատոր Ա. – Պոլսահայ Գրականութիւն, աշխատասիրութեամբ Սեդա Շադիկեան-Տեմիրճեանի, Միշիկըն, 1994:

Ընթերցողին ուշադրութիւնը առաջին հերթին կը գրաւէ, կատարուած աշխատանքին բժախնդրութիւնը: Մանրամասնութիւններու հանդէպ Աբրահ-

համեմանի «կիրքը» ի յայտ կու գայ նաեւ այստեղ. նամակագրութեամբ, զանազան որոնումներով ու հետապնդումներով ան փորձած է ըստ կարելոյն կենսագրական ու մատենագիտական ամբողջական եւ ճշգրիտ տուեալներ փոխանցել ընթերցողին: *Ժամանակակից Իսթանպուլահայ Գրողներ* հատորը արդիւնք է մանրակրկիտ աշխատանքի: Անոր ետին մեզի կը ներկայանայ Կարօ Աբրահամեան մատենագէտը, որ գրականագէտի պատմութեամբ նետած չէ ուսին. ան իր ջանքը կեդրոնացուցած է առաւելաբար տուեալներու համապարփակութեան եւ ճշգրտումին վրան:

Սոյն հատորը համապատասխանաբար Գ. Գ. եւ Ե. բաժիններուն մէջ կը ներկայացնէ իսթանպուլահայ բանաստեղծները, արձակագիրներն ու քատերագիրները: Հատորը կ'ընդգրկէ 83 գրողներ՝ բոլորն ալ ներկայացուած իրենց կենսագրական տուեալներով, նկարներով, իսկ 50ը՝ նաեւ իրենց ստեղծագործութիւններով: 33 հեղինակներ ընդգրկուած են «Յաւելուածական Բաժին»: Աբրահամեան, շատ հաւանաբար, հաւատարիմ մնալով միայն ժամանակակից գրողները ներկայացնելու իր նպատակին, նախապէս՝ ըստ 1994ի «յատակագիծին» ծրագրած է յաւելուածական բաժնով մը ներկայացնել «...նշուած թուականէն առաջ մահացած եւ կամ Իսթանպուլէն հեռացած գրողներու կենսագրական թէ մատենագիտական տուեալները»³: Սակայն հատորին խմբագրին թելադրութեամբ, «Համայնապատկեր Հանրապետական Շրջանի Իսթանպուլահայ Գրականութեան [1957 - Ա.Ի.]⁴ խորագրեալ հատրնտիրին եւ ներկայ աշխատասիրութեան պատրաստութեան բուականներուն միջեւ» [2004 - Ա.Ի.] ինկած բանաստեղծները, արձակագիրներն ու քատերագիրներն ալ ընդգրկուած են համապատասխան բաժինները: Վերոյիշեալ բացատրութիւնը կ'ենթադրէ, թէ 1957-2004 ժամանակաշրջանին մահացած կամ Իսթանպուլէն հեռացած գրողները պէտք է ներկայացուէին համապատասխանաբար բանաստեղծութեան, արձակի կամ քատերագութեան բաժիններուն մէջ, իսկ «Յաւելուածական Բաժին»ին մէջ ներկայացուին 1957էն առաջ մահացած կամ Իսթանպուլը ձգած հեղինակներուն կենսագրութիւնը միայն, բացառութեամբ Կարայիս Շաննիկեանի նման գրողներուն, որոնք իրենց յատուկ դրոշմը ձգած են Իսթանպուլահայ գրականութեան վրայ: Սակայն հակասութիւններ կամ երկուութիւններ ի յայտ կու գան այստեղ: Յաւելուածական բաժնին մէջ կան երեք հեղինակներ, որոնք դեռ կ'ապրին, ինչպէս՝ Միքայէեան Սիլվա՝ երկու բանաստեղծական գիրքերու հեղինակ, Անդրեասեան Անայիս եւ Չըքրնօղլու-Ատայեան Վերա, եւ որոնք պէտք է ներկայացուէին ոչ-յաւելուածական բաժնին մէջ:

Արագ ակնարկ մը ցոյց կու տայ, թէ 1957-2004 շրջանին Իսթանպուլը ձգած՝ մահացած կամ ապրող 6 գրողներ եւ Իսթանպուլ մահացած 12 գրողներ ընդգրկուած են «Յաւելուածական Բաժին»: Եթէ Աբրահամեանի չափանիշը հրատարակուած գործեր ունենալն է, ապա միւս բաժիններուն մէջ ալ կան այնպիսիներ, որոնք հրատարակուած գեղարուեստական երկեր չունին: Եթէ չափանիշը ապրող կամ մահացած ըլլալն է, ապա մնացեալներէն Սիլվա

Միքայելեան, Ջիֆեան Թորոս, Սրբուհի Մառք դեռ կ'ապրին, իսկ Սիմոնիկ եւ Աստղիկ Քեհեայեան մահացած են վերոյիշեալ ժամանակաշրջանին մէջ:

Ինչ կը վերաբերի Իսթանպուլէն հեռացածներուն, ապա նաեւ այստեղ երկուութիւն մը կը նշմարուի: Մինչ կը բուի, թէ անոնք գերազանցապէս ներկայացած են «Յաւելուածական Բաժին»ին մէջ, միւս բաժիններուն մէջ եւս կը գտնուին այնպիսիներ, ինչպէս Ս.Ք. Չանգու, Չարուհի Գալեմքեար-եան, որոնք մեկնած ըլլալով Պոլսէն *Համայնապատկեր*...էն՝ 1957էն առաջ, ներկայացուած են սկզբնական բաժիններուն մէջ:

Նման մեծածաւալ եւ համապարփակութեան ձգտող աշխատանք մը պէտք է խստօրէն առաջնորդուի առարկայականութեամբ: Կասկածի չենք ենթարկեր Աբրահամեանի առարկայականութիւնը, բնական է, որ Խրախումի մը, Չահրատ մը, Հատտէճեան մը աւելի էջ ունենան քան բանաստեղծական հատորիկի մը հեղինակը. սակայն, երբ ձգտումը բոլորը ներկայացնելն է, ապա պէտք չէ խտիր դնել գրական բերքին միջեւ: Գիտենք, թէ ցարդ յստակօրէն բնորոշուած չէ գրող հասկացութիւնը. Աբրահամեան, այս հատորին մէջ նկատի առած է բոլոր անոնք, որոնք գեղարուեստական գրութիւններով հանդէս եկած են կամ կու գան. նիւթի ընտրութեան իր իրաւունքը կը յարգենք, սակայն չափանիշերը պէտք է յստակ ըլլան:

Գիրքին ամէնէն գնահատելի բաժինը կենսագրականներն են. համբերութիւն եւ բանասերի բարեխղճութիւն ենթադրող աշխատանք մըն է ներկայացուածը, ուր Աբրահամեան յաջողութիւն արձանագրած է: Սակայն այստեղ ալ, ինչպէս նաեւ մատենագիտական ցանկին մէջ, կը նշուին թրքերէն, գերմաներէն, ֆրանսերէն, անգլերէն եւ քրտերէն անուններով բազմաթիւ գիրքեր: Ակնկալելի է, որ այդ գիրքերուն օտարանուն վերնագիրներուն քով փակագծեալ տրուած ըլլար նաեւ անոնց հայերէն բարգմանութիւնը: Սա ընդունուած սովորութիւն մըն է գրականագիտութեան մէջ, մասնաւոր, որ Արման Վարդանեանի եւ Յակոբ Մարքայեանի պարագային կատարուած է այդ քայլը:

Այստեղ անհրաժեշտ է փակագիծ մը բանալ Իսթանպուլ⁵ եւ Պոլիս անուններու հակադրութեան մասին խօսելու համար: Կը կարծենք, թէ անհրաժեշտ է այլեւս յանգիլ միօրինակութեան մը: Ակնյայտ է, թէ Իսթանպուլ ապրող, ապրած կամ այդտեղի հետ սերտօրէն առնչուած հեղինակներ, ինչպէս Խրախումի, Հատտէճեան, Գեորգ Բամպուքճեան, Վարդ Շիկահեր⁶ եւ ուրիշներ աներկբայօրէն կը գործածեն Իսթանպուլ անունը, թէւ նախկին իսթանպուլահայ Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան իր մէկ գիրքը վերնագրած է *Պոլսահայ Նոր Բանաստեղծներ*, (Անթիլիաս 1998), ինչպէս նոյնը ըրած է Ծաղիկեան-Տեմիրճեան: Հայաստան եւ Սփիւռքի այլ գաղութներ ընդհանրապէս կը սիրեն գործածել Պոլիսը. այսպէս, Հայաստանէն Վազգէն Գաբրիէլեան⁷, Գեղամ Սեւան⁸ (նախկին իսթանպուլահայ), իսկ Սփիւռքէն Միմաս Թէօթօլեան⁹ (նախկին իսթանպուլահայ), Պէպօ Սիմոնեան¹⁰ եւ ուրիշներ կը գործածեն Պոլիս եւ պոլսահայ բացատրութիւնները, թէւ Կարիկ Պասմաճեան եւ Թորոս Թորանեան ալ նախասիրած են Իսթանպուլը¹¹: Սուրէն Դան-

իելեանի մօտ կը հանդիպինք երկու ձեներուն ալ՝ պոլսահայ եւ ստամբուլահայ¹²։ Նոյնիսկ սոյն հատորին մէջ կը հանդիպինք երկու ձեներուն. հեղինակին շեշտուած մախասալութիւնը դէպի Իսթանպուլը քաջ ծանօթ է իր շրջապատին, եւ հետաքրքրական է, որ ինք կը գործածէ Իսթանպուլը, իսկ խմբագիրը՝ Պոլիսը։ Նոյն կողքին տակ Լեւոն Շառոյեան, Արփի Թորոյեան, Սիմոնեան եւ Դանիէլեան իրենց ստորագրած յօդուածներուն մէջ կը գործածեն Պոլիսը, իսկ Աբրահամեան, Խրախունի, Մաքրուհի Պ. Յակոբեան, Հատտեճեան, Վարուժան Աճեմեան եւ Զաւէն Պիպեռեան կը գործածեն Իսթանպուլը։ Եթէ տարբերակումը ժամանակագրական ըլլար, ըսենք մինչեւ 1920-22 ժամանակաշրջանը՝ Պոլիս, անկէ ետք՝ Իսթանպուլ, որոշ տրամաբանութիւն մը պիտի գտնէինք, սակայն սա մասը բուացող երկուութիւնը արդարացի չէ։ Փափաքելի պիտի ըլլար, որ այս հատորին մէջ հեղինակ-խմբագիր համաձայնութեամբ, որոշ ճշդումի մը ենթարկուէր այս հարցը։

Գրականութեան անուանումին որոշ չափով առնչակից է նաեւ այլ հարց մը. Աբրահամեան, «*Պոլսոյ աշխարհագրական նեղ սահմաններէն դուրս ելած*» գրողները իրաւամբ կը դասէ Իսթանպուլահայ գրողներու շարքին։ Ծաղիկեան-Տեմիրճեան կը գործածէ «գաւառահայ գրականութիւն» եզրը, այնտեղ տեսնելով Պոլսէն դուրս ծնած բոլոր գրողները, ընդհուպ մինչեւ Գեղամ Սեւան։ Կը կարծենք թէ «գաւառահայ» բացատրութիւնը հնարանութիւն է այլեւս. Մեծուրիով վերջ գտած ըլլալու է այդ բնորոշումը մեր գրականութեան մէջ։ Օրինակ, Տիգրանակերտ ծնած Մկրտիչ Մարկոսեան մը կը նկատուի պոլսահայ գրող։ Աբրահամեան ճիշդ ըրած է պատմութեան գիրքը նետելով «գաւառահայ»ը։

Ըսած եղանք, որ *Ժամանակակից Իսթանպուլահայ Գրողները* իբրեւ արդիւնք եւ նուաճում, մատենագիտական բնոյթ ունի։ Այնտեղ հրատարակուած են 10 գրականագիտական յօդուածներ, որոնք մեծաւ մասամբ արտատպումներ-պրատումներ են։ Մեր կարծիքով, հատորը յաւելեալ արժէք մը չ'ունենար անոնցմով։ Յաճախ իրար կրկնող տեսակետերով, սոսկական բումներով եւ ընդհանրական եզրակացութիւններով յատկանշուող յօդուածներ են անոնք, որոնցմէ ոմանք ունին 10, 20 նոյնիսկ գրեթէ 50 տարուան վաղեմութիւն։ Իսկ Հատտեճեանի «Համառօտ Ակնարկ Իսթանպուլահայ Գրականութեան Վրայ»ն կը թուի սխալ բաժնին սկիզբը դրուած ըլլալ. ան կը խօսի ընդհանրապէս իսթանպուլահայ գրականութեան մասին, թէի դրուած է իբր մուտք արձակի բաժնին։

Անշուշտ, խմբագրական այս կարգ մը թերութիւնները երբեք չեն նսեմացներ հատորին արժէքը. Աբրահամեանի կազմած ժողովածուն, իր բոլոր տունալներով կը լրացնէ *Համայնագրատկեր*.ին ու Ծաղիկեանի հատորին բացերը, մեծագոյն տոկոսով ամբողջական պատկերացում մը տալով իսթանպուլահայ մանաւանդ արդի գրականութեան մասին։

Յառաջաբանին մէջ աշխատասիրողը կ'ակնարկէ երկրորդ հատորի մըն ալ, որ նուիրուած պիտի ըլլայ ժամանակակից իսթանպուլահայ հրապարա-

կազմերում, մանկագիրներում, յուշագիրներում, քարգմանիչներում եւ բանասերներում: Կը սպասենք անոր հրատարակումին:

ԱՐՄԵՆ ԻԻՐՆԵՇԼԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Այս առումով համեմատաբար ամենէն ամբողջական ուսումնասիրութիւնը կատարած է գրականագէտ, պատմաբան եւ բանաստեղծ Լեւոն Վարդան՝ «Ակնարկ Լիբանանահայ Գրականութեան Վրայ» յօդուածաշարով, *Շիրակ* ամսագիր, ԺԵ. տարի թիւ 1-3, Յունուար-Մարտ 1972էն մինչեւ Լ. տարի թիւ 5, Մայիս 1986: Յաւելեալ մանրամասնութիւններու համար, տես՝ *Շիրակ* ամսագիր, ԻԶ. տարի թիւ 1-2, Յունուար-Փետրուար 1982, էջ 59 եւ ԼԱ. տարի թիւ 4, Ապրիլ 1987, էջ 55:
- ² Տես գրախօսուող աշխատասիրութեան օգտագործուած աղբիւրներու ցանկը, էջ 539-540:
- ³ Տես նոյն, էջ 9:
- ⁴ Նոյն:
- ⁵ Կը հանդիպինք նաեւ Իսթամբուլ, Սթամպուլ, իսկ արեւելահայերէնով նաեւ Ստամբուլ ձեւերում:
- ⁶ Տես գրախօսուող աշխատասիրութեան օգտագործուած աղբիւրներու ցանկը, էջ 539-540:
- ⁷ Վազգէն Գաբրիէլեան, *Սփիւռքահայ Գրականութիւն-Պատմութեան Ակնարկներ*, Երեւանի Պետական Համալսարանի Հրատարակչութիւն, Երեւան 1987:
- ⁸ Գեղամ Սեւան, *Սփիւռքահայ Գրականութեան Պատմութեան Ուրուագծեր*, ՀՍՍՀ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Հրատարակչութիւն, հատոր Բ., Երեւան 1987:
- ⁹ Մինաս Թէօլէլեան, *Դար մը Գրականութիւն*, հատոր Բ., Բ. հրատարակչութիւն, Նիւ Եորք, 1982:
- ¹⁰ Տես գրախօսուող աշխատասիրութեան «Պոլսահայ Բանաստեղծութեան Նոր Դպրոցը» յօդուածը, էջ 51:
- ¹¹ Տես գրախօսուող աշխատասիրութեան օգտագործուած աղբիւրներու ցանկը, էջ 539:
- ¹² Սուրէն Դանիէլեան «Բանաստեղծութեան Ազատագրումը - Չարեհ Խրախումի» Ա. էջմիածին, 1999:

